

Nəsimi Şirvani harada dünyaya gəlib?

İmadəddin Nəsimi Şirvani 1369-cu ildə Şamaxıda dünyaya gəlib, 1417-ci ildə Hələb şəhərində xüsusi fətvə ilə amansızlıqla qətlə yetirilib.

Son onilliklərdə bəzi tədqiqlərdə Nəsiminin Şirvani olmadığı təzkirələrə əsaslanaraq sübuta cəhd edilib. Çox təəssüf ki, bu əsassız müddəə sanballı nəşr olan "Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi"ndə də öz əksini tapıb. Təzkirələrdə Nəsiminin doğum yeri barədə vahid fikir yoxdur. Aşiq Çələbiyə görə, türkmən olub – diyərbəkdir. Lətifə şairin Bağdad civarından Nəsim nahiyyəsindən çıxdığı üçün Nəsimi məxləsini gö-

türdüynü yazıb, ancaq o, unudub ki, bu halda Nəsimi məxləs yox, nisbə olur. Onun şirazlı və təbrizli olduğu barədə də qeydlər var. Orta yüzilliklərdə Şirvan şairlərinin müxtəlif məxləs və nisbələrlə tanınması adi bir hal idi. Məsələn, Hafiz Şirazi (1325–1390) böyük arif, mütəəvvüf şair Baba Kuhinin (933–1074) məzarı üstündə 3 gün gecə-gündüz dua etdikdən sonra, ruhi əlaqə vasitəsilə İmam Əlinin ona şairlik qüdrəti verdiyi irfana dair kitablardan məlumdur. Baba Kahi Bakıda doğulduğu üçün Bakuvidir, ancaq o, həm də Şirazi kimi tanınır. Şirazi kimi tanındığı onun bakılı olmasına şübhə kölgəsi sala bilməz. Əqidəsinə görə tale dalgalarının müxtəlif məkanlara atdığı Seyid Əli Seyid Məhəmməd oğlu İmadəddin Nəsimi Şirvani nə şirazlı, nə bağdadlı, nə də təbrizlidir.

Şirazlı deyil ona görə ki, orada türkdilli mühit, demək olar ki, yoxdu və burada Nəsimi yetişə bilməzdi. Nəsimi ona görə bağdadlı deyil ki, bu coğrafiyaya xüsusi missiya ilə gəldiyini aşağıdakı beytlərdə özü qeyd edir:

*Nil irmağı daşdı, tutdu Misrin çöhrəsini,
Uş Hələb Bağdadı buldum, gör necə şad olmuşam.*

*Ta İraqıstanı gazdım, bir müvəhhid bulmadım,
Aşiqi-Misrəm yənə, müştaqi-Bağdad olmuşam.*

– beytlərində şair iraqıstanlı olduğunu yox, orada gəzdiyini, tərqiətini yaymaq üçün hal əhllərini axtardığını söyləyir. Hələb Bağdadı tapmaq sözləri isə qətiyyətlə orali olmaq anlamına gəlmir. Beytlərdən belə məna çıxır ki, Nil çayı boyu Misirin əsas məntəqələrində artıq çoxsaylı, su kimi saf öz həmfikirilərimi tapdım. Başqa sözlə, Nil çayı sanki daşıb bütün Misiri tutdu. Oradan da Hələbə və Bağdadı şadlıqla keçdim. Bütün İraq məmləkətində bir nəfər də olsun Allahın tək olduğuna inanaraq tapmadım. Onlara baxanda Misirə aşiq, Bağdadı vurğun olmuşam. Göründüyü kimi, bu beytlərdə şair haralı olduğunu deyil, haralarda olduğunu yazır.

Nəsiminin təbrizli yox, şirvanlı olduğunu təbrizli alimlərin özləri etiraf edirlər. Nəmə Əli Pəyyam Təbrizdə 1378/1999-cu ildə nəşr etdiyi çox dəyərli əsəri olan "Səkkiz yüz il Azərbaycan türkcə qəzəli" kitabının 26-cı səhifəsində yazır: "Nəsimi 882 hicri-qəməri ildə Azərbaycanın qədim şeir-sənət mərkəzlərindən biri olan Şamaxı şəhərində dünyaya göz açmışdır."

1976-cı ildə Tehrandə görkəmli şərqşünasımız Rüstəm Əliyevin tərtib etdiyi "Divanə – Nəsimi Təbrizli və Nəsimi Emad əd –Din Nəsimi Şirvani" (Nəsimi Təbrizli İmadəddin Nəsimi Şirvani divanı) kitabı nəşr olunub.

Böyük alim Qulami-Hüseyn Beqdelinin Tehrandə 1363/1984-cü ildə nəşr etdirdiyi kitab isə belə adlanır: "Divanə – Emad əd-Din Seyyid Əli Nəsimi Şirvani". Mənbələrlə bilavasitə işləyən görkəmli alimlər Nəsimini "Şirvani" adlandırırlar. Teyyibə Fəduyi, Masud Bavanpuri və Nərgis Loristaninin imzası ilə Loristan Universitetinin elmi əsərləri məcmuəsində çap olunan məqalə "Təcəlləyə – Qurani Kərim dər şeirə – Nəsimi Şirvani" (Nəsimi Şirvani şeirində Qurani Kərimin görünməsi) adlanır. Təbriz Universitetinin ədəbiyyat fakültəsi elmi əsərlərində Atifə Bang və Mehdi İftixarinin imzası ilə nəşr edilən məqalənin adı isə "Təhlilə-əşərə – Nəsimi Şirvani dər moğayesə bə əşərə – Əttar Nişaburi dər bəbe – Touhid" (Tövhid (Allahın tək olduğu) barədə Nəsimi Şirvani ilə Əttar Nişaburi şeirlərinin müqayisəli təhlili) kimi qeyd olunub. Nəsiminin Şirvanlı olduğunu əgər iranlı alimlər də etiraf etsə, mənəcə, şairin təbrizli olmaması barədə əlavə şərhə ehtiyac qalmır.

Nəsiminin dili Azərbaycan dilinin Şirvan ləhcəsi olduğu heç bir fi-loloq üçün mübahisə mövzusu yaratmır. Şirvan dialektində ən xarak-terik hal sözün ironik qoşmasıyla birgə işlənməsidir.

*Sıdqü səfavü zövq ilan Haqqə ulaş və vəsəl ol,
Zənnü gümana möhtamil olma "ağar-mağar" kimi. [1, s.100]*
Bundan başqa, Nəsimi Şirvani şeirində indi də işlənən dialekt sözlərinə rast gəlmək mümkündür.

Gal, ey ömri-azizimdan azizim,

Ki, sansız keçədür ömrüm abasvar. [1, s.198]

Nəsimi Şirvani boş, mənasız məfhumunu bildiren "abəs" sözüne "var" şəkilçisini artırmaqla, şirvanlıların fikri ironikləşdirməklə gücləndirmək üsulundan bəhrələnib.

*Hər kimsə səni görməz, görməz səni hər kimsə,
Kəndin çəkədir hicran, hicran çəkədir kəndin.*

*Hər kim sözün eşitdi, eşitdi sözün hər kim,
Təhsin qıladır əz can, əz can qıladır təhsin.*

Nümunələrdəki "keçədir" (keçir), "çəkədir" (çəkir), "qıladır" (qılır) sözlərindəki (-adır)2, dörd variantlı (-dır)4 şəkilçi yerində ancaq Şir- van – Quba arealında işlənilib, dialektde indi də qalmaqdadır.

Başqa bir nümunə; ancaq Şirvan ləhcəsinə xas qrammatik xüsusiyyət; feilə (-lıq)4 şəkilçisinin artırılmasıdır. Nümunədəki yön- lük halda olan "etməklığə" sözü Azərbaycanın özgə dialektlərində işlənmir.

*Ey Nəsimi, ahu çəşmin şikar etməklığə,
Dəsti-qüdrət kim sənə əbrü kəman olmuş dürür.*

Ancaq zahiri simaya aid edilən qədim "göyçək" sözü, daha geniş

Günəşindən uş yanağın cigərim tutuşdu, yanar,

Nə bilir bu halı şol kim, qaragünlü bicigardir. [1, s.266]

Nəsiminin dilində elə sözə rast gəlirik ki, ancaq Şirvanda işlənilir. Bu

"kokkuh" və ya "qoqquh" sözüdür, bayquş deməkdir, ərəbcəsi بومة "bumə", farscası جغد "cüg'd"dir.

*كو كو منى چو عاشق مهرو اى تو عشق در
كو كو زند ككوه چون ويرانها سر در تا*

(Dər eşgə-to, ey məhrü, aşəğ çu məni ku? Ku?

Ta dər sərə-viranha çun kokkuh zənəd "ku-ku").[2, s.276]

Tərcüməsi:

Ey ayüzlü, sənin eşqində mənim kimi aşiq hani? Hani?

Viranələrin başında çünki, bayquş "ku-ku" vurur.

Viranələrdə xəzinə gizlədilər və ya xəzinə olan yer viranə qalar.

Burada da xəzinə sahibi, bəy quş olan bayquş yuva qurar, xəzinənin olduğundan camaata xəbər verər, onu düz başa düşməzlər, ulayırsan deyər qovarlar, hətta öldürmək istərlər. Şair irfan əhlinin bu halını bay- quş obrazında və səs cinaslarıyla necə də gözəl təqdim edə bilib. Fars dilində olmayan türk mənşəli təqdim söz kimi "kokkuh" bayquş mənasında ancaq Şirvan ləhcəsində qalmaqdadır. Çətin xarakterli adama indi də deyirlər ki, "əgər xasiyyətini dəyişməsən, kokkuh quşu kimi tək qalarsan". Nəsimi Şirvanının poetik lüğətində "bayquş" sözü də var.

Könül Laçın deyü düşdü ki, ala şol Göyərçini,
Göyərçin Bayquşa düşdü, yazıqdır imdi Laçına.

Cahanda kimsə görməmiş ki, bayquş ala Göyərçin,
Qazayı-asimanıdır bu bəla gəldi Göyərçinə.

Məsləkinin naşiri olduğu məkanlarda bir müddət qalıb, yeni yerlərə köç etdikdə, onunla ilk dəfə ünsiyyət qurub çıxdığı məkanı öyrənib haradan olduğunu qeyd edə bilərdilər. Ona görə də Nəsiminin əsl vətəni unudularaq, müxtəlif ərazilərdən olduğu barədə çeşid- li təzkirələrdə müxtəlif qeydlər edilmişdi. Nəsimi Şirvani qürbətə gizli missiya ilə getmişdi. Əmir Teymur, həmçinin ayrı-ayrı ölkə və şəhərlərin hakimləri hürufilərin əsas məqsədlərini başa düşdükleri, ölkələrinin əmin-amanlığı üçün təhlükəli bildikləri üçün onları həmişə təqib etmişlər. Nəsimi Şirvanının həmişə öncül olduğu hürufi cəmiyyəti yetkin siyasi qüvvə kimi şəər saydıqları üsul-idarələrlə aktiv mübarizə aparırdılar.[20] Heç bir mübarizə ölüm-itimsiz, qan-qadasız keçməyib. Təkcə bunu demək kifayətdir ki, Qaraqoyunlu sülaləsindən olan, özü Haqqi təxəllüsü ilə hürufi istiqamətli gözəl şeirlər yazan Müzəffərəddin Cahanşah (1397–1467) Təbrizdə 845/1441-ci ildə 500-ə qədər hürufinin qətlinə fəman verdi. Nəsiminin "Qürət ül-eyn" (göz işığı) adlandırdığı şairə qızı ilə birgə öldürülən hürufilərin cəsədləri islam fiqhinə qətiyyənlə uyğun gəlməyən barbarlıqla yandırıldı. Buna görə, bütün gizli iş aparan siyasi mühacirlər kimi Nəsimi Şirvani də qohum-aqrabasının salamatlığından ötrü tanınmamalı, əsil- nəcəbətini, haradan gəldiyini, özü haqqında əsl informasiyanı dəyişik formada deməliyd.

Fars divanında Nəsimi bu halı "vəssələm" rədifli qəzəlinin bir beytində belə qələmə alıb:

*مگو سخن انالحق مقام از سالک اى
والسلام است دار سر برکه بيبين سرها*

(Ey salik, əz məğame - "ənəl-Həqq" soxən məqu,
Sərha bebin ke, bər sərə-dar əst, vəssələm!)[2, s.241]
Tərcüməsi:

Ey irfan yolunun yolçusu, "Mən Haqqam" məqamından danışma,
Başlara bax ki, dar ağacı üstündədir, vassalam!

Hürufilər adı və əsl-i-nəsəblərinin təhlükəsizlik üçün gizli saxlanıl- masını vacib bildirdilər. Bu barədə Nəsimi Şirvani farsca tərci-bəndin bir beytində buyurur:

*مرا مگوی فلان مایم
فلانی بن فلان کمروز*

(Mayim felan məquy mara,

Ke emruz felan bən felanı) Tərcüməsi: Filankəs bizik, bizə demə,
Ki, bu gün filankəs oğlu filankəssiz.

Məsələnin ciddiliyini təsəvvür etmək üçün 804/1394-cü ildə Əlincədə qətlə yetirilən Nəsiminin ailəsilə bağlı yazdığı məktubdan bir cümləni göstərmək kifayətdir: "Şirvanlı libası geyərək əlçatmaz dağlıq yerlərə çəkilinsinlər və adlarını dəyişsinlər". Nəsiminin ailəsinə mühafizə etməsi üçün bu canfəşanlığı yersiz deyildi, Əmir Teymurun etibar etmədiyi adamın təkcə özünü öldürməklə kifayətlənmədiyini, bütün nəslini kəsdiyini bildirdi.

Nəsimi Şirvanının təhkiyə dili də, şeirindəki dialekt xüsusiyyətləri də, irfan qaynağı da Şirvanlı olduğuna dəlildir. Başqa cür düşünənlər, Nəsiminin sağlığında Yaxın Şərqi, o cümlədən, Şiraz, Bağdad, Təbriz, Qahirə, Osmanlı dövlətinin, demək olar ki, hər bir məntəqəsindən minlərlə müridin irfan məbədi olan Bakıya, Seyid Yəhya Bakuvini (1396–1459) hüzuruna gəlib ondan elm öyrəndiyini, yəqin ki, bilməmiş olmaqlar.

*واسعه ارضی ان گفت خدا چون نسیمی اى
نیست تو جای کین بگزار بجا کو خطه*

(Ey Nəsimi, çün Xoda qoft: "İnnə ardi vasie",
Xütteyi-Baku beca beqozar, kin, çayı-to nist.)

Tərcüməsi: Ey Nəsimi, "şübhəsiz, ərzim genişdir", çünki Allah söyləyib,

Bakinin çıx çevrəsindən get ki, heç yerin deyil.

Beytdəki "İnnə ardi vasie" cümləsi "Quranı-Kərimin" 29 ƏNKƏBUT surəsinin 56-cı ayasından alınmışdır. Ayə tam halda belədir:

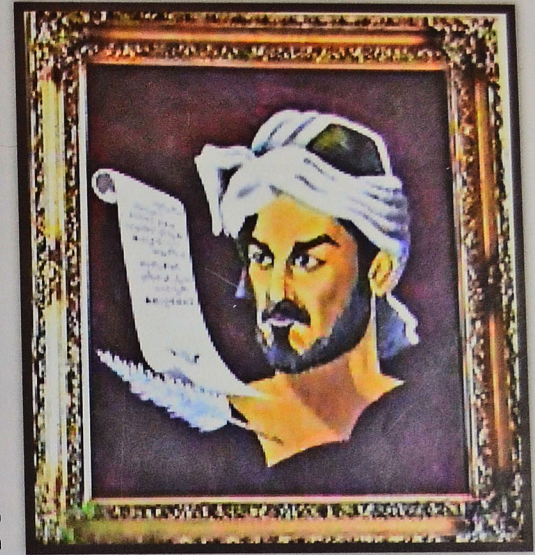
الرَّحِيمِ الرَّحْمٰنِ اللّٰهُ بِسْمِ

لَا تُدْعُونَ لِقَائِيْ وَاَسِعَتْ اَرْضِيْ اِنْ اَمَنُوْا الَّذِيْنَ جَعَلَنِيْ

(yə 'ibədiyə əl-ləzizə 'amanü 'inna 'ardı vəsi'atun fa'iyəya fəa'budüni)

Tərcüməsi:

"Ey itaətkar müminlər! Mənim ərzim genişdir, mənə itaət edin."

İrfan elmi ilə dolu ruhi-rəvan şairə artıq Bakı mühiti dar gəlir, Al- laha daha yaxşı itaət etməkdən ötrü, biliyini yaymaq üçün buradan dünyanın başqa yerlərinə getmək istəyir.

Bu şəhri qoyub üstə gedər xəstə Nəsimi,
Bədnami-cahan oldu bədövranı-filani.

və ya

Əz qeybi-hüveyyət mana nitqi-ahədiyyət,
Aytıdı ki, fəqir ol!

Tərk eylədim uş mülk ilə Malu Vətəni çan,
Yüz tutdum iləllah.

və ya

Tərki-can qıldı Nəsimi, keçdi bu başdan dəxi,
Xanda qaldı ata-ana, qovm ilə qardaşlar.

və ya

Fəzl rəbbi-zülcəlal oldu biza,
Möhsünü hüsnü camal oldu biza.

Atamız sahibkəmal oldu biza,
Anamız südü halal oldu biza.

– beytlərində şair böyük missiyasını gerçəkləşdirmək üçün mü- künü, malını, Vətəni, ata-anasını, qohum və qardaşlarını, hətta məcazi mənada canını tərk edən fəqir halda olduğunu söyləyir.

Heç ola bilməz ki, bu qədər məşhur şəxsiyyətin və qüdrətli şairin nəsil şəcərəsi yazılmasın və ən yaxın qohumlarında hifz ediləsin. Axı həmin şəcərə sıradan bir adı adama deyil, peyğəmbər soyundan gələn nəslin nümayəndəsinə məxsus siyahıdır. Əgər seyid nəslə ya- şayırsa, seyidliyi təsdiq edən sənədi yüzillər sonra da ən mötəbər mənbə kimi mütləq mühafizə edirlər. Ümidindəyik ki, şəcərə tapılıb nəşr olunacaq, mənasız mübahisələrə birdəfəlik son qoyulacaq. ♦

Firudin Qurbansoy,

filologiya üzrə elmlər doktoru

mənəli sinonimi olan gözəl sözü ilə birgə və ayrıca Şirvan bölgəsində işlənməkdədir. Nəsimi Şirvani bu sözü bir qədər özünə kinayə çala- rında şeirə gətirib.

Qədim təbii tətib kitablarında insanın yeddi daxili orqanının xa- rakteri idarə etdiyini yazıblar, qaracıyər vərdiyyəni, temperamentiyyəni mənəbəyi kimi göstərirlər. Qorxağa Şirvanda indi də, qaracıyər yoxmuş ki, mənasına gələn "ağcığər", "cığarsız" deyirlər. Bunu Nəsimi Şirvani də deyib: